

Nowa książka o polskiej semiotyce kultury

RECENZJA KSIĄŻKI

ЗНАК. ТЕКСТ. СЕМІОЗА. Антологія текстів польської семіотики культури. Друга половина XX – початок XXI ст. Упорядкування, переклад, вступная стаття Вікторії Дуркалевич. Наукова редакція Анджея Тищика. Дрогобич – Люблін, Коло, Інститут Центрально-Східної Європи 2016, 300 с.

Zarówno pytanie o początki refleksji semiotycznej w ogóle, jak i pytanie o początki takiej refleksji na gruncie polskim długo jeszcze pozostawać będą bez odpowiedzi (przy okazji można postawić jeszcze jedno – o sens podobnych pytań). W pierwszym przypadku, w zależności od przyjmowanego punktu widzenia, uczeni doszukują się pierwiastków semiotycznego myślenia już w antycznej Grecji¹ lub w refleksji św. Augustyna,² inni, jak Terence Hawkes – wyprowadzają współczesną semiotykę od publikacji *Scienza nuova* (1725) Giambattisty Vico. Z kolei w odniesieniu do polskiej semiotyki, to zwykło się wiązać jej początki z lwowsko-warszawską szkołą filozoficzną, ze względu na podnoszoną przez jej twórców problematykę znaczenia językowego (semantyki).

Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest bez wątpienia nieostry charakter samego pojęcia „semiotyka”. Pomijając powszechnie znane dywagacje związane z samą nazwą („semiotyka” czy „semiologia”? [a Jerzy Pelc mówi wręcz o swoistej onomastycznej „triadzie”: „semiotyka” – „semiologia” – „semantyka”]),³ niejednoznaczną pozostaje i sama nazwa. W zależności od przyjmowanego punktu widzenia rozumie się pod nią albo odrębną naukę, przedmiotem zainteresowania której są znak i znaczenie, albo metodę postępowania z badanym materiałem (pomocniczą technikę analizy „tekstu”).⁴

Zamieszanie pogłębia się jeszcze, jeśli zaczniemy uważniej przyglądać się poszczególnym „odmianom” semiotyki/semiologii. Status taki przyznać możemy, jak się wydaje, wszelakiego rodzaju nazwom dookreślającym przedmiot zainteresowania badaczy. Mamy tu między innymi: semiotykę sztuki, semiotykę kultury, semiotykę literacką, semiotykę logiczną, semiotykę komunikacji, semiotykę życia publicznego, semiotykę życia codziennego, semiotykę reklamy, semiotykę filmu/„ruchomych obrazów”, zoosemiotykę, biosemiotykę, cybersemiotykę, semiotykę kognitywną itp. Chcąc uporządkować taki szereg, musimy

1
Zob. np.: Махмуд Равшанов, Наргиза Гулямова, Саодад Азизова, *История семиотики*, Навоий 2011, 8–9. Zob. też: Robert Goczał, *Semiotyka – jej znaczenie i status w historii filozofii* (tekst dostępny na stronie: <http://www.legitymizm.org/semiotyka> - dostęp 9.06.2017), Вячеслав Иванов, *Очерки по истории семиотики в СССР*, Издательство «Наука», Москва 1976, 5–6.

2
Zob. np.: Krzysztof Dybciak, *Św. Augustyn wśród znaków*, „Teksty” 1974, nr 6, 133–135.

3
Zob. Jerzy Pelc, *Wstęp do semiotyki*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1982 (zob. zwłaszcza rozdział 1: „Semiotyka”, „semiologia” czy „semantyka”? – 8–31).

4
Pisał na ten temat chociażby Władysław Panas w swoim omówieniu pierwszego wydania antologii *Semiotyka kultury* (wybór i opracowanie Elżbieta Janus i Maria Renata Mayenowa, przedmowa Stefan Żółkiewski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1975) – zob. Władysław Panas, *Semiotyka kultury*, „Znak” 1976 (nr 260), 235–250.

5

W ostatnim czasie daje się zaobserwować wycofywanie tego typu zajęć z programów studiów.

zwrócić uwagę, że nie jest on jednorodny – składają się nań z jednej strony odmiany semiotyki wyróżniane ze względu na użytkowane metody badawcze (logiczna, kognitywna), z drugiej zaś – ze względu na przedmiot badań (semiotyka filmu, reklamy, literacka itp.). Przy czym, jeśli niektóre spośród przywołanych odmian stanowią samodzielne enklawy badawcze, to w przypadku części spośród nich mamy do czynienia z „zawieraniem się” pewnych odmian w innych lub wzajemnym ich przenikaniem, „zachodzeniem” i nakładaniem się na siebie. Tak się ma rzecz na przykład w przypadku „semiotyki kultury”, która jest pojęciem tyleż pojemnym, co i nieostrym. W zależności bowiem od przyjmowanego punktu widzenia rozumieć ją można albo jako semiotykę kultury jako pewnego uniwersum (byłaby ona wówczas tożsama z właściwą tej kulturze formą wewnętrznego uporządkowania/usensowienia), albo jako semiotykę jej wytworów (literatury, filmu, historii, religii, życia codziennego itp.). W pierwszym przypadku mielibyśmy do czynienia z semiotyką „wszystkiego”, przedmiotem zainteresowania semiotyki drugiego typu są znaczenia i mechanizmy ich konstruowania w wybranych obszarach świata. Tradycyjny (o ile można o takim mówić w przypadku dyscypliny stosunkowo młodej) akademicki wykład semiotyki kultury w przypadku polskich uczelni wyższych⁵ jest w gruncie rzeczy kontaminacją elementów semiotyki ogólnej (teorii znaku) i semiotyk szczegółowych (semiotyk „wytworów” kultury).

Cały ten przydługi nieco wstęp ma za zadanie pokazać, jak nieostrym, „płynnym” jest samo określenie „semiotyka kultury”. Szczęście w nieszczęście, zadaniem wszelkich zestawień antologicznych nie jest dociekanie zawichości terminologicznych, lecz prezentacja jakiegoś, spójnego z punktu widzenia autora antologii, zestawu tekstów. Taki też cel przyświecał Wiktorii Durkalewicz z Państwowego

Uniwersytetu Pedagogicznego imienia Iwana Franki w Drohobyczu, która przełożyła na język ukraiński i wydała pod zbiorczym tytułem *Знак. Текст. Семіоза. Антологія текстів польської семіотики культури. Друга половина XX – початок XXI ст.* zbiór tekstów polskich współczesnych literaturoznawców i lingwistów wpisujących się swoimi pracami w szeroko rozumiany nurt badań semiotycznych. Sama autorka antologii widzi jej cel w przybliżeniu osiągnięć polskiej semiotyki ukraińskiemu czytelnikowi oraz pokazaniu ich przydatności dla współczesnej nauki o literaturze. Cel ten jest o tyle istotny, że zdaniem Durkalewicz, polska nauka przez lata odgrywała rolę pośrednika między nurtem myśli zachodnioeuropejskiej a „Wschodem”. Dodać możemy ze swej strony, że „mechanizm” ten działał i w stronę odwrotną, a oprócz tego zdarzały się również przypadki swoistego pośrednictwa w przepływie myśli pomiędzy różnymi ośrodkami byłego ZSRR.

We wstępie do antologii Durkalewicz zaznacza, że gatunek antologii siłą rzeczy ma jedynie charakter częściowy i nie może zastąpić pełnego oglądu prezentowanego obszaru nauki. To, czy ogląd ten stanie się pełniejszy, jest uzależnione wyłącznie od czytelnika. Tym bardziej, że w porównaniu z podobnymi zestawieniami, przygotowana przez badaczkę książka przedstawia się nieco skromnie – składa się na nią dwanaście tekstów autorstwa dziewięciorga uczonych oraz rozbudowany wstęp Wiktorii Durkalewicz i posłowie Andrzeja Tyszczyka. Całość podzielona została na trzy części opatrzone tytułami *Z perspektywy tekstu* [*У перспективі тексту*] (s. 77–149), *Z perspektywy znaku* [*У перспективі знака*] (151–219) i *Z perspektywy semiozy* [*У перспективі семіозу*] (221–282). Części te mają zawierać, w zamierzeniu autorki antologii, teksty reprezentatywne dla głównych nurtów polskiej semiotyki drugiej połowy XX i początków XXI wieku. Jak bowiem słusznie zauważa się we wstępie, począwszy od wczesnomodernistycznego

6
 Tekst został opublikowany w zbiorze *tez Motywika i mitologemika XX wieku. IV – Мотивика и мифологемика XX века IV: Semiotyka środków łączności – Семиотика средств связи. Międzynarodowa Konferencja Naukowa – Международная Научная Конференция, IS PAN, Warszawa 6–8.XII.2001. Tezy referatów – Тезисы докладов. Redakcja i opracowanie Jerzy Faryno. Warszawa 2001 (2–6). Broszura ta powstała na domowym komputerze Redaktora i wydrukowana została na Jego prywatnej drukarce, a następnie powielona na kopiarce w pracowni Instytutu Sławistyki PAN w Warszawie. Była ostatnią z serii broszur przedkonferencyjnych opracowanych i opublikowanych na prawach rękopisu w ramach działalności Pracowni Kultury IS PAN w Warszawie. Wcześniejsze zbiorki tez, w których redagowaniu miałem okazję uczestniczyć, powstawały w analogiczny sposób. Były to: 1) *Σκοπιδία/Purgamenta/Śmiecie/Мусор в быту, в языке/культуре и в искусстве/литературе. Международная Конференция. Warszawa 3–6.XII.1998. Тезисы к заявленным докладом — Σκοπιδία/Purgamenta/Śmiecie/Мусор в практике, в языке/культуре i →**

okresu (od lat 1910. do 1930.) aż do schyłku lat osiemdziesiątych nurt badań semiotycznych w Polsce jest zjawiskiem wielokierunkowym i polifonicznym (72).

Antologia zawiera dwanaście tekstów, tworzących trzy części zgodnie z postulowanymi w nich dominantami teoretyczno-metodologicznymi.

W części pierwszej znalazły się prace nawiązujące wprost do koncepcji moskiewsko-tartuskiej szkoły semiotycznej i jej twórcy Jurija Łotmana. Są to przekłady tekstów Jerzego Faryny (*O języku poetyckim* [pierwodruk 1972] i *O семиотической типологии средств связи и их концептуализации в литературе и искусстве* [pierwodruk, na prawach rękopisu 2001]) i Władysława Panasa (*Z zagadnień semiotyki podmiotu* [1983] i *Żeński Mesjasz, czyli o “Wiośnie” Brunona Schulza* [2003]). Już choćby na podstawie tej części można stwierdzić, że autorka antologii ma doskonałe rozeznanie w obszarze polskiej semiotyki. Ponadto jej pracy można przypisać walory popularyzatorskie nie tylko ze względu na fakt, że przybliży dorobek polskiej semiotyki czytelnikowi ukraińskiemu, ale i dlatego, że w pewnym stopniu przyczynia się też do upowszechniania prac w gruncie rzeczy nieznanymi. O ile bowiem prace Panasa czy *O języku poetyckim* Faryny to teksty znane szerszemu gronu filologów, to już drugi z artykułów Faryny, „wydany”⁶ domowym sumptem i w niewielkim nakładzie, pozostaje nieomal nieznanymi.

Na grupę drugą złożyły się teksty nawiązujące do semiotyki Charlesa Sandersa Peirce’a. Są to prace uczestników seminarium kulturologiczno-literaturoznawczego Er(r)go funkcjonującego nieformalnie (przede wszystkim w środowisku katowickich anglistów) na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach od początku lat osiemdziesiątych niemal do połowy lat dziewięćdziesiątych:⁷ *Semioza literacka: ślad i głos* oraz *Genologia nomadyczna: gatunek jako metatekst* Wojciecha Kalagi, *O degeneracji znaków językowych* Emanuela Provera oraz *Remityzacja słowa. Rzecz o*

manekinach w prozie Brunona Schulza Tadeusza Rachwał. Większość z zamieszczonych w tej części prac pochodzi z wydanego w 1985 roku tomu zbiorowego *Znak i semioza. Z zagadnień semiotyki tekstu literackiego* (red. W. Kalaga, T. Sławek, Katowice).⁸

Na część trzecią składają się prace inspirowane koncepcjami francuskiego semiologa Algirdasa Greimasa. Znalazły się tu artykuły: *Przydatność francuskich propozycji semiotycznych do interpretacji utworów fabularnych* Krystyny Falickiej, *Rekonstrukcja mitu w semiotyce A. J. Greimasa* Anny Grzegorzcyk, *Magiczny kwadrat Greimasa* Seweryny Wysłouch oraz *Semantyka postaci w osiemnastowiecznej dramie francuskiej* autorstwa Mirosława Loby. Wszystkie zamieszczone w tej części antologii teksty opublikowane zostały w zbiorze *Semiotyczne olśnienia. Szkice o teorii A. J. Greimasa* pod redakcją Anny Grzegorzcyk.⁹ Przy czym w przypadku zdecydowanej większości z nich publikacja powyższa była pierwodrukiem (wyjątek stanowi tu artykuł Krystyny Falickiej, który ukazał się w roku 1979 w tomie *Zagadnienia literaturoznawczej interpretacji*).¹⁰

Sugerując się zasadami doboru tekstów w poszczególnych grupach, moglibyśmy zadać pytanie, czy w ogóle możemy w tym przypadku mówić o „polskiej” semiotyce kultury. Podobne wątpliwości mogłyby wynikać z powodu łączenia postrzeganych przede wszystkim w kategoriach semiotyki logicznej inspiracji Peirce’owskich z

w sztuce/literaturze. Konferencja Międzynarodowa. Warszawa 3–6. XII.1998. — *Tezy do zgłoszonych referatów*. Редакция / Redakcja: J. Faryno, R. Boroch, R. Bobryk. Instytut Sławistyki PAN, Pracownia Kultury [на правах рукописи — на правах рękoпису], Warszawa 1998; 2) *Wizerunek sąsiadów. I: Polacy w oczach Rosjan — Rosjanie w oczach Polaków*. Międzynarodowa Konferencja Naukowa, IS PAN, Warszawa 2–4. XII.1999. *Nadesłane tezy referatów*. Redakcja i opracowanie: Roman Bobryk, Jerzy Faryno. Warszawa 1999. Broszury pierwsza i ostatnia (tj. dotyczące tematyki śmieciowej i środków łączności) powstały w związku z realizowanym przez Pracownię tematem *Motywika i mitologemika XIX i XX wieku* (o projekcie tym wspomina Durkalewicz we wstępie do antologii — 61). Oprócz wspomnianych zeszytów też przygotowaliśmy również — rozsyłając informacje i zaproszenia konferencyjne — bardzo rozbudowane propozycje problematyki przyszłych referatów. Część z nich publikowaliśmy na łamach rocznika IS PAN „Studia Litteraria Polono-Slavica”. Tam też — w postaci numerów tematycznych liczących nawet ponad 40 arkuszy wydawniczych — ukazywały się materiały pokonferencyjne (zob. nr 4, 6 i 7).

7 Założycielami seminarium byli: Wojciech Kalaga, Emanuel Prover, Tadeusz Rachwał i Tadeusz Sławek. Seminarium stało się (w zasadzie już po zakończeniu swojej działalności) impulsem do powołania do istnienia pisma „Er(rgo) Teoria – Literatura – Kultura” (ukazuje się od roku 2000). Krótką historię seminarium omawia Wojciech Kalaga we wspomnieniowym szkicu *Nostalgia* (zob. „Er(rgo) Teoria – Literatura – Kultura” 2005, nr 1 (10), 33–34). Kalaga jako szczególnie aktywnego (obok czwórkę założycieli) członka spotkań wymienia Andrzeja Wichra.

8 Poza *Genologią noma-dyczną...* Kalagi, która ukazała się w „Pamiętniku Literackim” w roku 2012 (z. 4, 174–188).

9 Zob. *Semiotyczne olśnienia. Szkice o teorii A. J. Greimasa*. Pod redakcją Anny Grzegorzcyk. Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 1997.

10 Zob. *Zagadnienia literaturoznawczej interpretacji*. Studia pod redakcją J. Sławińskiego i J. Święcha. Ossolineum, Wrocław 1979, 25–42.

11
W najbardziej powszechnym odbiorze semiotykę kultury zwykło się łączyć z tartusko-moskiewską szkołą semiotyczną.

12
Zdarza się Autorce zamieszczać we wstępie nie sprawdzone informacje. Na przykład przy omówieniu wkładu w rozwój polskiej semiotyki prof. Jerzego Faryno błędnie podaje, że w 8 tomie rocznika „Studia Litteraria Polono-Slavica” opublikowane zostały materiały konferencji poświęconej semiotyce środków łączności w kulturze, literaturze i życiu codziennym (s. 61, przypis 193). Tymczasem publikacja tych materiałów nie doszła do skutku, a wspomniany numer ukazał się pod tytułem *Metafory w dyskursie humanistycznym, w mównicy publicznej i w mowie potocznej* (red. Jolanta Sudecka, SOW, IS PAN Warszawa 2008). Można przypuszczać, że podając taką informację Autorka zasugerowała się po prostu zapowiedzią wydania rzeczonych materiałów.

nurtem semiotyki kultury.¹¹ Nie możemy w pełni wyręczyć Autorki próbą odpowiedzi. Możemy jednak z dużą dozą prawdopodobieństwa zakładać, że dostrzega ona w zamieszczonych w antologii tekstach znaczące rozwinięcie lub modyfikację koncepcji Łotmana, Peirce’a i Greimasa. Co zaś się tyczy grupy tekstów inspirowanych myślą Peirce’a, to w zasadzie wszystkie prezentowane w zbiorze teksty przenoszą teoretyczne propozycje amerykańskiego uczonego na grunt jak najbardziej związanych z kulturą badań literackich.

Inne wątpliwości, jakie nasuwają się w związku z doborem tekstów, mogą dotyczyć rozumienia pojęcia „semiotyka kultury”. Rzecz w tym, że w zasadzie wszystkie zamieszczone w antologii teksty reprezentują obszar semiotyki literaturoznawczej, która wprawdzie może być traktowana jako jedno z odgałęzień semiotyki kultury, ale co z całą pewnością nie może być jej synonimem. Tytuł antologii jest zatem nieco mylący...

Niewątpliwą zaletą antologii i zasługą samej Durkalewicz jest otwierający tom wstęp [*Предмова*]. Autorka dokonała tu czegoś, czego jak dotąd brakuje w polskiej refleksji na temat semiotyki. Przedmowa ta stanowi bowiem zwięzły zarys historyczny naszej semiotyki z bogatą literaturą przedmiotu umieszczoną w aparacie przypisowym. I choć zawsze można zarzucać temu zestawieniu jakieś braki czy nieściśłości,¹² nadal może ono być podstawą dla dalszych wieloaspektowych badań nad historią polskiej semiotyki. A przynajmniej jej literaturoznawczego nurtu. ♡

Roman Bobryk

Roman Bobryk is an Associate Professor at the Department of Polish Philology and Logopaedics Faculty of Humanities, Siedlce University of Natural Sciences and Humanities. He published monographs: Martwa natura: gatunek, motywy, kompozycje (Siedlce 2011), Martwa natura w poezji polskiej XX wieku (Siedlce 2015), Koncept poezji i poety w wierszach Zbigniewa Herberta (Siedlce 2017) and numerous articles.